

Lykke og dyd hos Sokrates og i Filoktetes¹

Panos Dimas

Gitt Sokrates' samtaler i de tidlige dialogene er det liten tvil om at hans syn på etisk viten, samt den betydning han tillegger dyd og dydig handling i forhold til individets lykke, må ha virket merkelig på hans samtidige.² Hvor uvanlige er de, og på hvilken måte skiller de seg fra andres syn? Mer spesifikt er det særlig to punkter jeg ønsker å ta opp her. Det første angår hvordan Sokrates og hans samtidige anser forholdet mellom to forskjellige former for verdidommer, nemlig de som har å gjøre med moralitet og de som har å gjøre med personlig lykke. Det andre punktet angår hvilken rolle disse dommene antas å ha i forhold til å motivere en aktør og gi ham eller henne grunner til å handle.

Jeg akter å nærme meg hele dette problemområdet ved å reflektere over de moralske overveielsene til to av hovedpersonene i Sofokles' stykke *Filoktetes*, når de står overfor et vanskelig dilemma som angår både moralitet og spørsmålet om deres lykke. Ifølge de fleste kildene ble *Filoktetes* først satt opp i mars 409,³ omtrent tre år før Sofokles' død (og ti år før Sokrates' død). Som de fleste av stykkene til Sofokles var også dette en suksess, og vant førsteprisen ved den store Dionysos-festivalen.⁴ Suksessen kan tas som en indikasjon på at stykket berørte noe hos publikum. Nå ville nok emner fra Homer avstedkomme interesse nesten av seg selv,

-
1. Dette paperet er en skisse til en lengre studie som er under utvikling. Jeg takker Kristian Urs-tad og Jørgen Mejer for deres kommentarer til tidligere utkast.
 2. Med "Sokrates" mener jeg i dette paperet den karakteren i Platons dialoger som bærer dette navnet. Jeg gjør dette for å unngå å ta stilling til spørsmålet om hvorvidt oppfatningene som forsvares av denne karakteren tilhører den historiske Sokrates.
 3. Ifølge R. C. Jebb, *Sophocles Philoctetes*, Cambridge 1932, s. 5; i år 408 ifølge T. B. L. Webster, *Sophocles Philoctetes*, Cambridge 1970, s. 2.
 4. Jebb., *op.cit.*

men samtidig ville denne interessen i sin tur vekke publikums kritiske sans. Det er dermed av betydning at et stykke om Filoktetes—et tema som var blitt dramatisert to ganger tidligere, av Aiskylos og av Euripides—måtte ta høyde for tilskuernes praktiske disposisjoner for å kunne være i stand til å motstå deres velinformerte gransking, og dermed vinne publikums gunst. Det er med andre ord ikke ufor-svarlig å anta at forhandlingene mellom Odyssevs og Neoptolemus i stykket må ha blitt ansett som rimelige, og at disse forhandlingene derfor kan anses som overens-stemmende med det opprinnelige publikummets praktiske innstillinger. Det faktum at Aristoteles benytter seg av scener fra *Filoktetes* for å illustrere sine poenger i *Den nikomakiske etikk*,⁵ er en bekreftelse på dette.

Neoptolemus tvinges ut i noen svært ubehagelige overveielser når Odyssevs ber ham om å lure Filoktetes. Til å begynne med er han en motstander av ideen, med den begrunnelse at det ikke sømmer seg for ham å gjøre det.

1. Det er ikke i min natur å utføre noe ved onde kunster (88)

Han gir derpå en vurdering av sin egen karakter slik han selv ser den, ved å si noe om hvordan hans ønsker vanligvis tar form.

2. Konge, jeg ønsker å feile mens jeg handler rett, heller enn å seire på ondt vis (94-95)

Men selv om Neoptolemus anser det å lure Filoktetes som ondt, lar han seg til slutt overtale av Odyssevs' argumenter for at dette er den beste måten å få Filoktetes og buen til Herkules tilbake til den greske hæren. Neoptolemus vet at buen er absolutt nødvendig for å ta Troja. Ifølge fortellingen, som er kjent for publikum på forhånd, har den tilfangetatte trojanske seeren Helenus gitt til kjenne at Troja ikke vil falle i grekernes hender om ikke Filoktetes kommer [-] med denne buen [-], og kjemper på grekernes side sammen med [-] Neoptolemus. Begge disse betingelsene

5. NE 1146a20, 1151b18.

må oppfylles; ingen av dem er tilstrekkelig alene. Det synes klart at Neoptolemus anser den æren han vil vinne ved å bidra så avgjørende til Trojas fall som et gode, og at han ønsker å oppnå dette godet. Samtidig har han vanskelig for å stå imot Odyssevs' oppfatning om at det vil være ørkesløst å forsøke å overtale den bitre Filoktetes rasjonelt til å bli med på grekernes side igjen. Neoptolemus står overfor et dilemma. På den ene siden har vi hans oppfatning om at det å lure Filoktetes [-] er en nedrig handling, og dette gjør at Neoptolemus ikke ønsker å gjøre det. På den andre siden står oppfatningen om at seierens triumf ville fremme hans egen personlige lykke.⁶ Stilt overfor disse to alternativene velger han å følge rådet til Odyssevs, og går med ham i å sette i verk den uærlige planen. Til tross for dette fremstår Neoptolemus som den mest sympatiske av de to, og vil uten tvil ha blitt sett slik også av det opprinnelige publikummet. En viktig grunn til dette er hvordan han beskriver den betydning hans moralske oppfatninger har for hvilke handlinger han mener han bør utføre.

Det synes klart at det å foreta en moralsk dom for Neoptolemus innebærer en anerkjennelse av at dommen besitter tilstrekkelig autoritet til å gi ham grunner til å handle slik den tilsier. Dette gjør det viktig for ham å handle slik hans moralske dommer tilsier. Men legg merke til at Neoptolemus ikke bare kommer med en påstand om det å handle på en måte som stemmer overens med hans oppfatninger om hva som er det rette å gjøre. Henvisningen til hans natur, som han passer på å få med, antyder at det fins en forbindelse ikke bare mellom hans moralske oppfatninger og hans handlinger, men også—og viktigere—mellom hans moralske oppfatninger og hans ønsker. Denne antydningen blir eksplisitt i tekst (2). “Jeg ønsker” (*boulomai*), sier han der, å gjøre rett (*kalōs drōn*), selv om det medfører å mislykkes (*exhamartein*). Ikke bare ser Neoptolemus seg selv som en som handler i samsvar med befalinger han anerkjenner som moralske: Han ser seg også som en som gjør dette fordi han ønsker det.

6. Selv om jeg ikke kan argumentere for det her [-], er det min oppfatning at Trojas fall blir sett på av både Odyssevs og Neoptolemus som noe som fremmer deres personlige velvære eller lykke.

Det ser for meg ut som at det Neoptolemus gjør her, er å uttrykke sitt syn på hvordan hans motivasjoner blir dannet. Å bedømme at en gitt handling er moralsk rett gir ham ikke bare grunner for å gjøre den, men gjør også at han ønsker å utføre handlingen. Det ligger helt klart i tekst (2) at han anser en slik dom som motivasjonsmessig relevant. Tilfellet han står overfor er en konflikt mellom å gjøre det rette og å virkeliggjøre det konkrete målet han er ute etter, og det i en slik grad at han ikke nøler med å karakterisere den handlingen som ville ødelegge det konkrete målet, som å feile (*exhamartein*). Hans motivasjon om å gjøre det moralsk rette ser med andre ord ikke ut til å være hentet fra en annen, ikke-moralsk kilde som beveger ham til å gjøre det rette *fordi* han derved ville tjene en eller annen annen sak. Tvert imot, hans egen karakteristik av dette andre hensynet innebærer i denne situasjonen, om noe, at det beveger ham til å handle på en måte som ikke støttes av moralen. Så det eneste som får ham til å ønske å gjøre det rette, er nettopp at det å gjøre det ville være å gjøre det rette (*kalōs drōn*).

Det er gjennomgående for stykket, og foredler det endog dramatisk, at Neoptolemus finner sine moralske dommer motivasjonsmessig relevante. Hans motstand mot Odyssevs til å begynne med kunne til og med ses som moralsk posering, siden han jo lar seg overtale relativt lett, og faktisk ender opp med å lure Filoktetes. Men han gjør det ikke med lett hjerte. Som han selv sier, har han hele tiden vært plaget av uærligheten han har stått for.

3. Jeg vil fremstå som skammelig; dette er det som lenge piner meg. (906)

Hvor alvorlig han tar dette illustreres av at han uten å bli presset til det avslører bedraget for Filoktetes, til tross for at det kan innebære å tape ved Troja. Det som får ham til å gjøre det, er skammen han føler fordi han har behandlet Filoktetes dårlig. Denne følelsesmessige reaksjonen bekrefter at det er motivasjonsmessig relevant for Neoptolemus at han har handlet mot grunner som han selv anerkjenner som autoritative. Det tar tid før han fullt ut erkjenner innebyrden av denne innsikten, for til og med etter at han har avslørt alt for Filoktetes, nekter han å gi buen tilbake (934-5). Bare gradvis innser han at det er hans ansvar å gjøre det, frem til han endelig gir buen tilbake (1286-7) under sterk protest fra Odyssevs. Som han

selv sier det har en merkelig form for medfølelse for Filoktetes vokst frem i ham, en medfølelse som leder til at han endrer sitt syn på saken. Årsaken til medfølelsen er den urett han ser at Filoktetes har lidd, og dens virkning er at Neoptolemus blir oppmerksom på det faktum at denne uretten kommer av hva han selv har gjort. Fra dette øyeblikk tar det moralske perspektivet over styringen i hans overveielser, og er det som motiverer ham til å utføre til og med handlinger som går på tvers av det andre målet han har satt seg.

Ingenting tyder på at Neoptolemus, når han følger Odyssevs' råd, ubetenkt setter alt inn på å vinne ære til tross for sin egen innsikt i at det er nedrig å lure Filoktetes. Han følger Odyssevs fordi han *velger* å gjøre det. Han ser for seg to forskjellige alternativer, det ene moralsk, det andre ikke. Hvert alternativ sikter mot et mål han verdsetter, men omstendighetene er slik at gjennomføringen av det ene umuliggjør gjennomføringen av det andre. Dette tvinger ham til å gi opp et av dem ved å velge det andre. Det han til enhver tid velger er hva han ønsker mest, og siden han ønsker begge fordi han holder dem for gode (selv om han har forskjellige grunner for å anse de to målene som gode), velger han det alternativet som han holder høyest for øyeblikket. Hvis det fins noe hint om at Neoptolemus er viljesvak, kommer dette mot slutten av stykket, når skam over å ha handlet dårlig og medfølelse for Filoktetes bidrar til at han endrer mening og gir buen tilbake. Men det er ikke slik at disse følelsene får ham til å handle på tvers av hva han anser som det beste.⁷ Det følelsene gjør er bare å sette fokus tilbake på hans oppfatning om at bedraget utgjør en nedrig handling. Dette flytter også fokuset for hans overveielser fra ett hensyn til et annet, slik at resultatet blir en annen vektlegging i vurderingen. Selv om hans ønsker er i konflikt med hverandre, forblir de vurderende gjennom hele stykket.

Overveielsene til Odyssevs er mindre komplekse, men slett ikke mindre interessante. Han er klar over at Neoptolemus' karakter er forskjellig fra han egen. Han forutser at den unge mannen vil yte motstand mot planen, motivert som han er av

7. Også Aristoteles mener at Neoptolemus ikke er viljesvak her, men av andre grunner (*NE* 1151b17-22).

moralske hensyn; så Odyssevs argumenterer for at det vil gi gevinst (*dōrēma*) å følge planen hans, selv om denne gevinsten definitivt vil være av ikke-moralsk verdi. Utsikten til en slik gevinst er det som til sist får Neoptolemus til å gå inn for det ikke-moralske målet.

4. OD. Vit at to gaver vil bli dine om du gjør dette.
NE. Hvilke er de? Si meg det, og jeg vil ikke nekte dåden.
OD. Du vil bli feiret som både vis og god.

Mens Neoptolemus måtte holde to forskjellige typer hensyn opp mot hverandre, hvert med sin egen motivasjonskilde, erfarer Odyssevs aldri noen indre konflikt når det gjelder hva han bør gjøre: Han må gjøre sitt beste for å lure Filoktetes, i og med at dette er den eneste måten å få ham med til Troja på. Poenget er ikke at Odyssevs allerede har vært stilt overfor den type konflikt som Neoptolemus befinner seg i, og er kommet til sin avgjørelse ved å gå gjennom en eller annen overveielse som stykket forutsetter. Faktisk presenterer han sine tanker om dette i åpningen av stykket, og det er klart at Odyssevs ser at den planen han foreslår *er* i konflikt med moralen. Han sier rett ut at det han mener de må fortelle Filoktetes er en løgn (*pseudē*), og grunnen til at han er så godt forberedt til å takle motstand fra Neoptolemus er nettopp at han forutser at den unge mannen vil reagere på det umoralske ved å lyve. Det er interessant å merke seg at selv om han venter at Neoptolemus vil la seg motivere av moralske hensyn, viser Odyssevs ingen tegn på at det tilsvarende kunne gjelde ham selv. Til den direkte utfordringen fra Neoptolemus

5. Så du ser ingen skam i å tale usant? (*to pseudē legein*) (108)

svarer han at

6. Nei, ikke om løgner bringer frelse. (109)

Ettersom Odyssevs ikke erfarer noen skamfølelse kan vi gå ut fra at selv om han ser de moralske hensynene saken byr på, forblir han uberørt av dem. Det er ikke det at han anser situasjonen slik at den nøytraliserer alle moralske bud. Han forsøker aldri å overbevise Neoptolemus om at det gitt omstendighetene er moralsk tillatelig å lure Filoktetes. Tvert imot forutsetter han at planen er uforenlig med moralitet, hvilket er grunnen til at han åpner med å innrømme at den vil gå mot den unge mannens natur. Ikke desto mindre går han rett over til å argumentere for at Neoptolemus bør vise styrke og utføre planen, på grunn av gevinsten den vil bringe med seg.

7. Jeg vet godt, min sønn, at du av natur ikke er rettet mot
å si eller øve slike onder;
likevel, da seier er søtt å vinne,
gå inn for det; vår ærlighet vil vise seg en annen gang. (79-82)

Det ser altså ut til at moralske hensyn for Odyssevs ikke utgjør noen motivasjonskilde, selv om de godt kan ha en sannhetsverdi. Dermed er han ingen immoralist fordi han taler og handler som han gjør. Han er ikke tiltrukket av handlingens negative moralske verdi, og utelukker heller ikke muligheten eller betydningen av å handle moralsk. Som han sier vil han senere få anledning til å fremstå ærlig og gjøre det moralsk rette. Hvorvidt han vil handle moralsk eller ikke ser imidlertid ut til å avhenge av innholdet i det moralske faktumet det til enhver tid måtte dreie seg om. Så lenge Odyssevs anser det som kompatibelt med det målet han er uavhengig motivert av, vil han handle i samsvar med det, ellers ikke.

Ut fra det belegget teksten gir oss, kan vi si at Odyssevs aldri lar seg påvirke av det relevante moralske hensynet han motgår. Ettersom det moralske handlingsalternativet står i konflikt med hva han anser som sine interesser, blir han ikke motivert av utsikten til å handle moralsk. Det er ikke dermed sagt at han tror utsikten til å handle moralsk ikke gir ham, eller andre, grunner til å handle. Han anerkjenner jo dette som et moralsk standpunkt, og forstår at Neoptolemus lar seg bevege av det. Samtidig er det åpenbart at han anser det han selv foreslår, og ber Neoptolemus om

å gjøre, som [-] helt og holdent *velbegrunnet*. Det betyr at han ser de hensynene som stammer fra fremming av egeninteressen (et mål han udelt tilslutter seg) som noe som gir en fullstendig begrunnelse. Også ønskene til Odyssevs er med andre ord vurderende. Han ønsker å følge angjeldende handlingsalternativ fordi han mener at dette vil bringe ham nærmere det målet han verdsetter.

Moraliteten blir motivasjonsmessig relevant for de to karakterene på forskjellige måter, selv om det forblir noe uklart hva denne forskjellen dypest sett består i. Det som derimot synes klart er at i Odyssevs' tilfelle utgjør den evnen moralske dommer har til å motivere noen et kontingent psykologisk faktum, totalt avhengig av de øvrige oppfatninger, mål og ønsker vedkommende ellers måtte ha. Overveielserne til Neoptolemus kan derimot ses som en støtte for påstanden om at det tilhører selve begrepet om moralitet at moralske dommer motiverer med nødvendighet. Imidlertid tyder de stadige referansene til hans natur, både fra Odyssevs og ham selv, på at den makten hans moralske oppfatninger har over ham er et resultat av et dypt, men ikke desto mindre kontingent faktum om hans psykologiske oppsett—som for eksempel en oppfatning han kan ha ervervet og bygget opp gradvis om at det er viktig for menneskets blomstring at det fokuserer på det moralske.

Hvis dette stemmer (og jeg mener at det gjør det, selv om jeg ikke skal argumentere for det her), er de to karakterenes overveielser tuftet over lignende prinsipper, selv om deres moralske helhetssyn er svært forskjellige. For det første er de enige om innholdet i de relevante moralske dommene. De er enige om hva som er rettferdig og urettferdig, nedrig og edelt, blant handlingsalternativene, og ingen av dem ser ut til å mene at moralske hensyn virker motiverende ganske enkelt ved å være den type hensyn de er. Det som motiverer dem, er faktorer de anser som betydningsfulle i forhold til deres egen blomstring, slik hver av dem forstår denne lykken. Videre er begge ønsker vurderende. De bygger på deres oppfatninger om hva som er bra for dem å gjøre i en gitt situasjon. Det som gjør Neoptolemus' tilfelle mer innviklet, utgjør ikke noen innsigelse mot dette. Det er sant at han trekkes mellom på den ene siden å gjøre det han mener virker befordrende på lykken (dvs. å seire ved Troja), og på den andre siden å gjøre det moralsk rette, hvilket i dette tilfellet vil virke ødeleggende i forhold til nevnte mål. Men dette er ingen konflikt

mellom to handlingsalternativer der han anser kun ett som godt. Han verdsetter begge, og gjør det dessuten fra det samme vurderende perspektivet, nemlig sin egen personlige blomstring. Slik vi tolker ham her, tar han moralske hensyn så alvorlig fordi han anser den atferden de innebærer som passende for en karakter som hans egen. Å ignorere dem ville være ensbetydende med å overse en betingelse for hans egen blomstring. Til sist får Neoptolemus både gjøre det rette og ta Filoktetes med seg til Troja. Denne løsningen ville virke spesielt tilfredsstillende på publikum fordi den ville bli sett som noe som i fulle monn fremmet velferden til stykkets mest sympatiske karakter.

En interessant konsekvens av hvordan ønskene til Odyssevs og Neoptolemus blir dannet, er at det hindrer dem i å oppvise den type atferd som man kan kalle akkratisk eller viljesvak. Deres konkrete handlingsintensjoner dannes på basis av hva de ønsker å gjøre, hvilket igjen er et resultat av hva hver anser som best for seg selv. I Odyssevs' tilfelle er denne bestemmelsen likefrem. Han forblir hele tiden klar på hva han ønsker, og handler ut fra det så lenge det lar seg gjøre. Neoptolemus handler også i samsvar med en intensjon han har dannet ved overveielse, selv om han danner andre ønsker som et resultat av det mer komplekse verdisystemet han sverger til. Men selv om andre overveielser får ham til å danne handlingsintensjoner som står i konflikt med hverandre, handler han i samsvar med en intensjon dannet ved overveielse når han først handler. Så om vi på noe punkt finner at Neoptolemus ikke gjør hva han bør, er det vi anklager ham for ikke at han ikke handler i samsvar med sin overveielse, men at hans overveielse er mangelfull.

Overveielserne til begge karakterene antyder en distinksjon mellom to forskjellige og potensielt motstridende verdihensyn. Selv om den forblir usagt i stykket, [-] deler begge en konkret idé om hva det vil si å være lykkelig, en idé som resulterer i [-] handlingsplaner som de tror vil fremme deres lykke. Uheldigvis kolliderer disse planene med moraliteten. Denne konflikten mellom personlige interesser og moralitet anerkjennes av begge, selv om den er av betydning bare for en av dem. I motsetning til Neoptolemus anerkjenner Odyssevs kun ett mål som den endelige kilden til handlingsgrunner. Ettersom begges ønsker er vurderende, det vil si at deres ønsker blir til som et resultat av deres syn på hva som vil være godt for dem å gjøre,

er Odyssevs entydig når det gjelder hva han ønsker, mens Neoptolemus som vi har sett er mer ustadig.

Sofokles' samtidige Sokrates er fullt klar over at hans moralske oppfatninger vil virke fremmede på hans medborgere. I *Kriton* sier han at

8. Man bør aldri gjøre noe galt i gjengjeldelse eller gjøre en annen noe ondt, uansett hva man har lidd fra ham. Og Kriton, se om ikke også du sier deg enig i dette i strid med din egen oppfatning. For jeg vet at bare noen få mennesker mener dette... (*Kriton* 49c10-d2)

Selv om jeg ikke vil gjennomføre noen fullstendig argumentasjon for det her, er det min oppfatning at den uenigheten Sokrates har med sine medborgere først og fremst skyldes hans syn på forholdet mellom moralitet, lykke og motivasjon; det vil si, de prinsippene som med rette kan hevdes å være sentrale for aktørens rasjonelle valg. Men vi kan klare å lokalisere enkelte av punktene i uenigheten ved [-] å bruke Neoptolemus og Odyssevs som bakgrunn for å se på det Sokrates påstår.

I *Kriton* tar samtalen mellom Sokrates og Kriton sikte på å komme frem til en avgjørelse i forhold til et konkret praktisk problem: Skal Sokrates flykte og berge livet, eller skal han bli der han er og la seg henrette? Stilt overfor dette dilemmaet må Sokrates overveie saken for å komme frem til en avgjørelse. Dette tvinger ham til å gjennomføre en refleksjon om rettferdighet, slik også karakterene i stykket til Sofokles gjorde.

9. Ut fra det vi er blitt enige om, la oss tenke over det følgende: Ville det være rettferdig eller urettferdig å forsøke å forlate dette stedet når athenerne ikke har frigitt meg? Om det er rettferdig, skal vi gjøre det. Hvis ikke, lar vi det være. (*Kriton* 48b11-c2)

Legg merke til at disse refleksjonene blir brukt av Sokrates for å komme frem til en avgjørelse om hva han ønsker å gjøre: ikke bare hva han skal gjøre, men hva han

vil gjøre. Slik sett er han svært lik Odyssevs og Neoptolemus. Hans ønsker dannes på grunnlag av en vurdering av hva som er det beste å gjøre, akkurat som deres.

Kriton antyder aldri at det skulle eksistere den minste forskjell mellom hva Sokrates kommer frem til er det rette å ønske å gjøre, og den handlingsintensjonen han danner. Det er for eksempel ikke noe hint om en trang til å leve, som Sokrates må bekjempe for å unngå å danne en alternativ intensjon om å gjøre det som må til for å unngå døden, en intensjon som ville komme i konflikt med den intensjonen han har dannet ved vurdering. Selv om leseren ikke kan unngå å føle at Sokrates er tapper når han bestemmer seg for at det rette er å møte døden, får vi aldri noe inntrykk av at han også er tapper i og med at han iverksetter denne avgjørelsen. Det gjør han helt uten anstrengelse. Det er som om han utfører handlingen i det øyeblikk han når avgjørelsen, selv om handlingen rent faktisk realiseres fullt ut først senere.

Det mest slående trekket ved Sokrates, som samtidig skiller ham skarpt fra Odyssevs, er hans kompromissløse engasjement i forhold til dyd og dydig handling. Denne innstillingen er overbevisende oppsummert i hans forklaring, i tekst (9), av hvordan han vil behandle Kritons tilbud om en fluktvei. Ved første øyekast virker kanskje ikke innstillingen til Sokrates så veldig forskjellig fra den vi fant hos Neoptolemus. Selv om vi ikke vet om hans konkrete moralske oppfatninger tilsvarer de som den unge mannen har, kan vi med rimelighet gå ut fra at han ville være enig i at det er urettferdig å lure Filoktetes. Av like stor betydning er det at Neoptolemus tiltrekkes like mye av rettferdigheten ved et av alternativene han har, som han frastøtes av det andre alternativets urettferdighet. Også her ligner han på Sokrates. Til sist gjør Neoptolemus det han anser som rettferdig, selv om han må overkomme innbitt motstand fra Odyssevs.

Selv om han stod overfor meget leie utsikter, hadde Neoptolemus tidligere gått inn for det urettferdige alternativet. Men også Sokrates i *Kriton* må vurdere leie utsikter. Selv om han argumenterer overbevisende for at det er urettferdig å flykte fra fengselet, undersøker han om det fins noen hensyn som taler for å flykte, som for eksempel den glede hans barn kunne ha av det, eller kvaliteten på det livet han da ville føre. Hvis han hadde funnet noen hensyn som talte for å flykte, og mot å

møte døden, ville han ha måttet måle dem mot hensynene som talte for å møte døden.

Det er mindre klart hva slags verdi han tillegger de potensielt leie hensynene. Er han av den oppfatning at han søker i en ikke-moralsk kontekst når han leter etter dem? I så fall ville det ikke vært noen avstand mellom overveielsene til Sokrates og Neoptolemus når det gjelder deres prioriteringer. Begge kunne sies å gå gjennom moralske så vel som ikke-moralske hensyn og veie dem mot hverandre for å finne ut hva man skal gjøre. Saken er i så fall bare den at Neoptolemus var så uheldig å befinne seg i omstendigheter hvor ikke-moralske hensyn trekker i motsatt retning av moralske hensyn, mens Sokrates ikke gjør det. Det kan også være at Sokrates ikke ser seg selv som en som studerer et ikke-etisk verdifelt når han reflekterer over hva godt han ville gjort for sine barn eller seg selv ved å flykte. Kanskje holder han disse hensynene for å være innenfor dydens, og dermed også rettferdighetens, rammer, og for noe som nødvendigvis må gjennomgås for å undersøke om det stadig er rettferdig å bli værende der han er også når de tas med i beregningen. Refleksjon ville for eksempel avsløre at han ville skade dydsrelaterte forhold til sine barn så vel som til seg selv ved å flykte fremfor å bli værende. Hvis dette er en rimelig måte å tolke den søken Sokrates har etter hensyn som kan vise seg å endre utfallet, så ville han (i motsetning til Neoptolemus) ikke finne det nødvendig å skjule til situasjonens ikke-moralske sider for å komme frem til en avgjørelse. Moraliteten alene ville gi perspektivet som tillater ham å bestemme hva som skal gjøres. Hvilket av disse alternativene gir den riktige løsningen?

Passasjen fra *Kriton* som vi nettopp har sett på (9), bør være tilstrekkelig for å nå frem til en avgjørelse her. Den fremholder entydig rettferdighet som det eneste relevante hensynet Sokrates mener han skal treffe sin beslutning ut fra. Han vil flykte hvis det er rettferdig å gjøre det, ellers ikke. I *Sokrates' forsvarstale* er denne innstillingen om mulig enda mer eksplisitt.

10. Du tar feil min herre, hvis du tror at en mann som er god for noe som helst burde ta høyde for risikoen for liv eller død; han bør se kun til dette ene i

sine handlinger, om det han gjør er rettferdig eller urettferdig, om han handler som en god eller en dårlig mann. (*Sokrates' forsvarstale* 28b5-9)

Ingen ting annet, intet hensyn utover spørsmålet om rettferdighet er det hans egne og andres praktiske avgjørelser skal basere seg på. Selv ikke et så alvorlig anliggende som spørsmålet om liv og død kan bidra til å endre utfallet.

Det er her Sokrates skiller lag med Neoptolemus. Den unge mannens ønsker lar seg påvirke av ikke-moralske så vel som moralske hensyn, og det var dette som gjorde at han ble ledet til å danne alternative handlingsintensjoner som stod i konflikt med hverandre. Vi kan derfor konkludere med at mens Neoptolemus tar høyde for to forskjellige typer verdi, enser Sokrates kun én.⁸

Sokrates isolerer rettferdighet som den dyden han tar for seg i *Forsvarstalen* og i *Kriton*, fordi det er denne dyden som er relevant innen rammene av rettssalen der han tvinges til å forsvare seg selv. Men det strenge fokuset ikke bare rettferdighet, men dyden som et hele. I de passasjene vi har sett på, sørger han to ganger for å generalisere sine konklusjoner slik at de inkluderer dyd som en helhet. Idet han forklarer hvordan han akter å gå frem i *Kriton*, i passasje (8), fremholder han det generelle premisset at man ikke skal gjengjelde urett med urett, eller ondt med ondt. Tilfellet man diskuterer ses på som et eksempel på dette, og straks han har fått Kriton til å si seg enig i det generelle premisset, føler ikke Sokrates at han må by på noe eget argument for hvorfor urett ikke skal gjengjeldes med urett. I (10) konkluderer han videre sitt argument med en påstand om at det eneste relevante hensynet for å avgjøre korrektheten til en hvilken som helst handling, er om det ville være en handling som blir utført av en god eller en ond mann. Det som avgjør om man er ond eller god, er om man besitter dyd som et hele.

Det er med en påfallende utholdenhet Sokrates erklærer at dyd er det eneste relevante hensynet å ta for å danne handlingsintensjoner, ikke minst med tanke på hvor ofte han uttrykker tvil når det gjelder hva dyd er for noe. Vi kan nærme oss

8. Interessant nok ligner overveielserne til Sokrates slik sett på overveielserne til Odyssevs. Som vi husker tok også Odyssevs hensyn til, og dannet sine handlingsintensjoner på basis av, kun en enkelt type verdi.

dette anliggendet ved å se på et tilstøtende emne, nemlig hva som utgjør Sokrates' grunner for å mene at det moralske standpunktet i det hele tatt skulle være viktig for å komme frem til grunner og bli motivert til å handle. På hvilke vis skiller han seg fra Odyssevs, som jo overhodet ikke lar seg motivere av relevante moralske hensyn de gangene de skiller lag med det målet han har satt seg, selv om han ser dem?

Kan det være at Sokrates mener moralske hensyn virker motiverende ved å være den type hensyn de er—at det utgjør en del av begrepet om moralitet, at det å besitte en moralsk oppfatning i seg selv gir aktøren et motiv for handling? Eller ligner holdningen hans på den vi fant hos Neoptolemus, nemlig at det å være oppmerksom på de moralske hensyn som er involvert, og å la seg motivere av dem, utgjør en del av hva det vil si å være en velutviklet person? Problemet med begge disse alternativene er at selv om de ville bidra til å forklare hvorfor han er motivert til å handle i overensstemmelse med sine moralske oppfatninger, så ville vi fortsatt måtte spørre oss hvorfor disse oppfatningene er de eneste han finner motiverende. Det er ingenting i noen av de to synene på moralsk motivasjon som nødvendigvis er slikt standpunkt. Om det har seg slik at Sokrates stod for et av dem, er det merkelig at ingen andre verdihensyn spiller noen motivasjonsmessig rolle i hans overveielser eller viser til andre handlinger som kan komme i konflikt med de første, ikke engang når handlingen som blir utpekt fra det moralske ståstedet er døden. Er Sokrates en moralsk fanatiker?

I *Kriton* kommer Sokrates med et berømt utsagn som oppsummerer hans praktiske horisont på en måte som får den til å virke velkjent.

11. Undersøk så det følgende utsagnet med henblikk på om det forblir det samme eller ikke: at det viktigste ikke er livet, men det gode livet. (*Kriton* 48b3-5)

Selv om enhver leser av Platons tidlige dialoger vil ha det med å ta dette som en bekreftelse på hvordan Sokrates kan ha levd sitt eget liv, har selve utsagnet beklageligvis ikke tiltrukket seg videre kritisk oppmerksomhet. En konsekvens av dette er

at vi muligens ennå ikke har oppnådd noen tilstrekkelig reflektert oppfatning om hva han mener når han sier at det som teller ikke er livet, men det gode livet. En del av bakgrunnen for denne tingenes tilstand er uten tvil rammene som utsagnet opptrer i. Siden diskusjonen i *Kriton* dreier seg om hvorvidt det er rettferdig å flykte fra sin straff, det vil si et moralsk spørsmål, virker det naturlig å ta uttrykket “gode liv” i betydningen et *moralsk* gode liv. Den opprinnelige greske formuleringen (*to eu zēn*) antyder imidlertid at referansen er den slags kvalitet som det er naturlig å assosiere med menneskelig lykke. Hvis dette er Sokrates’ poeng, altså at det viktigste ikke er å leve, men å leve lykkelig, ville resultatet slående nok være at i den samme dialogen hvor Sokrates foretrekker å dø hvis flukt viser seg å være urettferdig, påstår han også at det eneste som betyr noe er å leve lykkelig.

Andre utsagn fra Sokrates bekrefter denne tolkningsmuligheten, altså at det er å leve godt i betydningen lykkelig han gir en slik rolle. Det klareste og mest entydige eksemplet er kanskje i *Euthydemus*.

12. Ønsker alle mennesker å gjøre det godt? Eller er dette et av de tåpelige spørsmålene jeg nettopp var redd for? Jeg går ut fra at det er toskete selv å spørre om noe slikt. For hvilket menneske ønsker ikke å gjøre det godt? (*Euthydemus* 278e3-6)

“Å gjøre det godt” er her en oversettelse av *eu pratein*, som er et alternativt uttrykk for å lykkes eller være lykkelig. Sokrates bekrefter faktisk at det er slik *eu pratein* skal tas, når han i det samme argumentet snakker om *eudaimonia*, et ord han bruker om hverandre med *eu pratein*. Sokrates mener med andre ord at det er så åpenbart at alle ønsker å være lykkelige at det kan virke tåpelig å spørre om det. Lykke er videre forstått her som noe endelig, i den forstand at det ikke gir mening å spørre om videre begrunnelser; det er ikke behov for noen videre begrunnelse. Vi ønsker ikke lykken for å oppnå noe ytterligere. Vi ønsker den for hva den selv er.

13. Det har ikke noe for seg å spørre om en som ønsker å være lykkelig: “Hvorfor ønsker han å være lykkelig?” Det første svaret var allerede endelig [*telos dokei echein hē apokrisis*]. (*Drikkegildet i Athen* 205a2-5)

Dette utsagnet [-] fremholder noe som ifølge Sokrates utgjør et velkjent faktum om menneskets natur. Det er derfor han anser det som ikke bare overflødig, men direkte upassende å be om en grunn for at det er slik. Legg også merke til at Sokrates ikke på noe punkt indikerer at han skulle ønske ting ikke forholdt seg slik. Han tar aldri opp noe som tyder på at det er beklagelig at lykke er et endelig mål for oss, og at vi burde gjøre en innsats for å forandre på det. På samme tid er det vel ikke slik at vi ganske enkelt kan ta det for gitt at Sokrates ser et psykologisk faktum som en konstitutiv grunn til å si at vi burde søke lykken. Hva mener så Sokrates er de normative implikasjonene av dette faktumet om vår natur?

Adverbet *eu* i *eu prattein* så vel som *eudaimonia* fra *Euthydemus*-passasjen, tyder på at det å være lykkelig blir tillagt en normativ verdi, og at det derfor utgjør et mål vi har grunn til å ønske å oppnå. *Gorgias* gir oss en avgjørende bekreftelse på at det forholder seg slik.

14. For både Polus og jeg trodde, som du vel husker, at vi burde gjøre alt for det godes skyld. Mener du også som vi at målet [*telos*] med all handling er det gode, og at vi burde gjøre alt annet for dets skyld... (*Gorgias* 499e5-8)

Som leseren av *Gorgias* er klar over, er det “gode” i denne sammenhengen det samme som “et menneskes lykke”; Sokrates bruker disse to uttrykkene om hverandre i ordvekslingen med Kallikles (494e-495e). Å karakterisere det å være lykkelig som et gode vil si å tilskrive det en verdi, og dermed hevde at vi har grunner til å gå inn for det også utover de psykologiske tilbøyeligheter vi måtte ha.

Interessant nok forklarer Sokrates aldri hvorfor han tillegger dette psykologiske faktumet om oss mennesker en slik normativ kraft. Jeg vil kalle hans posisjon *subtil naturalisme*. Denne posisjonen innebærer at vår søken etter et godt eller lykkelig liv er et grunnleggende, irreducerbart faktum om vår psykologiske natur, og at den har

normativ verdi ved å være nettopp det. Dette er en rent formal posisjon, som ikke inkluderer noe ferdig svar på hva lykken faktisk består i eller hvordan den føles. Sokrates påstår ikke at vi på forhånd besitter noen klare oppfatninger om den tilstanden vi må oppnå for å bli lykkelige, og at alt vi trenger å gjøre er å stå på for å komme dit. Det eneste han påstår, er at vi har normative grunner til å prøve å virkeliggjøre det vi ønsker å virkeliggjøre, nemlig lykken.

Passasjene fra *Euthydemus* og *Drikkegildet i Athen* får befestet at lykke er et endelig mål. Men det alene sier oss ikke noe om hvorvidt lykken er det eneste endelige målet, eller om det bare utgjør et av flere slike mål. Det er sant at alle mennesker ønsker dette målet, og de ønsker det for sin egen del og ikke for noe annet. Men det utelukker ikke muligheten for at det kan fins andre slike mål også. Fins det så andre slike mål ifølge Sokrates, og kunne det for eksempel vise seg at dyd er et av dem? *Gorgias*-passasjen (14) gir oss et entydig svar også på dette. For den påstår at vi burde gjøre *alt* for lykkens skyld. Og det innebærer at det ikke fins noe annet som har status av å være et mål for hvis skyld andre ting bør etterstrebes, mens det selv ikke blir etterstrebet for noe annet sin skyld. På grunnlag av denne tekstuelle bekreftelsen kan vi slutte at Sokrates mener at det bare fins ett gode som alle ønsker, nemlig lykke, og at dette er det eneste godet de vil ha kun for dets egen skyld.

Sokrates er altså enig med både Neoptolemus og Odyssevs i at lykke er et endelig mål, et mål vi har grunner så vel som psykologisk hang til å etterstrebe. Karakterene til Sofokles verdsetter den personlige ære og tilfredsstillelse—begge komponenter i lykken slik de forstår den—det vil bringe dem å seire ved Troja. Av denne grunn gjennomfører begge, hver på sin måte, sine overveielser og velger å handle på en slik måte at de skal nå dette målet. Merkelig nok virker det som om Sokrates også er enig med Odyssevs i at lykke er det eneste endelige målet, som alle andre mål må vise til. Som vi husker lot Odyssevs seg overhodet ikke motivere av de motstridende moralske hensynene som kunne dukke opp i forhold til planen om å lure Filoktetes, selv om han var i stand til å begripe innholdet i dem rent intellektuelt. Grunnen er at det handlingsløpet som de moralske hensynene la opp til, ikke kunne forsvares som noe man etterstrebet for lykkens skyld; tvert imot stod de i strid med hverandre. Odyssevs føler seg aldri beveget av slike hensyn, og er derfor

heller aldri tvunget til å motstå eller overse dem for å kunne tjene sine personlige interesser. Grunnen er at moralske hensyn ikke motiverer ham så lenge de ikke er forbundet med hans lykke. Det er derfor Odyssevs ikke klarer å forstå hva Neoptolemus har for seg når hans dårlige samvittighet lar ham gi buen tilbake til Filoktetes.

15. OD. Vil du ikke si meg hvilket ærend som lar deg vende om i slik en hast?

NE. Å løse den feilen jeg tidligere gjorde.

OD. Du taler underlig. Og hvilken var feilen? (1222-25)

Odyssevs ser ingen feil i det Neoptolemus gjorde da han bedrog Filoktetes, fordi han ser det målet han selv holder som endelig som den eneste kilde til normativitet. Fra det perspektivet ser det ikke ut som om Neoptolemus har gjort noe feil.

Som vi har sett, tar Neoptolemus derimot hensyn til et annet mål i sine overveielser. Og i dette tilfellet er dette andre målet—moralen, som Neoptolemus ser som et endelig mål—i strid med det målet lykken utgjør. For selv om hans grunner for å være oppmerksom på, og motivert av, moralske hensyn er forbundet med hans syn på menneskelig blomstring, er han ikke dermed i stand til å løse den konflikten han står overfor. Dermed pines Neoptolemus ved å trekkes mellom to inkompatible handlingsalternativer. Han ser hver av dem som like verdifulle som den andre og er splittet nettopp fordi han anser hvert av målene som et endelig mål, hvilket betyr at de ikke kan henvises til et felles mål som kunne løse konflikten mellom dem.

Så mens det moralske perspektivet til Sokrates minner mest om Neoptolemus, virker det som om saken stiller seg ganske annerledes når det gjelder de prinsippene han bygger sine overveielser på. Da ligner han snarere på Odyssevs, som kun anerkjenner ett endelig mål som ikke lar seg referere videre. Han er dessuten også enig med Odyssevs i at det er lykken som er dette målet. Dette resultatet burde slå en som merkelig, ikke minst ettersom Sokrates i motsetning til Odyssevs har vist seg å være fullstendig viet til rettferdigheten og til å gjøre det rette, i den grad han vet hva det rette er. Hvordan kan så dette ha seg?

Også ønskene til Sokrates er vurderende. Når Kriton i en av de innledende delene av dialogen foreslår for ham at han burde flykte, er Sokrates agnostisk når det gjelder hva han egentlig *ønsker* å gjøre. Hva han vet, er at han vil ønske å gjøre det rettferdige; og det er derfor han må finne ut om det ville være rettferdig eller ikke å flykte. Slik finner Sokrates altså ut om han ønsker å gjøre det eller ikke. På samme tid anerkjenner han altså kun én kilde av grunner for å handle, og det er lykke. Men enda lykke er det eneste endelige målet han anerkjenner, velger han ikke det som er nødvendig for å unnslippe døden, og han virker ikke interessert i å gjøre det heller. Det eneste han er opptatt av, er om en mulig flukt ville være rettferdig.

Hva dette viser, er at dyd for Sokrates er den eneste legitime målestokken for å bestemme hvilken handling som er rasjonell for en aktør å velge, selv om det er lykken som utgjør den eneste kilden til grunner for handling. Utover at den er en kilde til normativitet, er lykken som mål også det som motiverer aktøren til å utføre handlinger som fremmer lykken. Det ser også ut til at det ikke ganske enkelt er troen på at en viss handling er dydig som utgjør den motiverende kraften for å utføre dydige handlinger; snarere er det hvordan dyd er forbundet med lykke, som vi jo allerede er motivert for. Hva er så det nøyaktige forholdet mellom dyd og lykke som Sokrates forutsetter, som gjør at han kan si dette?

I en berømt passasje fra *Euthydemus* spør Sokrates hvilke ting som er av avgjørende betydning for vår lykke. Han lister opp om ikke alle, så de viktigste faktorene som de fleste er enige om er slik at de hver og en bidrar vesentlig til fullkommen lykke, mens de til sammen er tilstrekkelige for den. Blant disse tingene har vi rikdom, helse, skjønnhet, edel byrd og hell. Etter litt diskusjon konkluderer han med at disse tingene i seg selv verken er gode eller dårlige. Faktisk er de slik at de setter den dydige i en bedre stilling i forhold til lykken, mens den som ikke har dyd, kommer i en dårligere stilling i forhold til den. Det eneste som ifølge ham er godt i seg selv, i den forstand at det vil gjøre den som innehar det lykkelig, er visdom, som for Sokrates vil si dyd. Det eneste som er dårlig i den forstand at det gjør den som har det, ulykkelig, er uvitenhet, som for ham vil si det motsatte av dyd, nemlig last.

16. Hva er så utfallet av vår samtale? Er det ikke at når det gjelder de andre tingene, er ingen av dem gode eller dårlige, mens av disse to er visdom god og uvitenhet dårlig? (*Euthydemus* 281e2-5)

Sokrates er altså av den oppfatning at lykke og dyd står i et spesielt nært forhold til hverandre.⁹ Ikke bare er dyd tilstrekkelig for lykke. Tilstrekkelighetstesen innebærer at selv om dyd alene kunne sikre lykke for den det måtte være, kunne andre ting gjort det også. Med terminologien fra *Euthydemus* kan vi da si at også andre ting kunne være gode, hvilket er akkurat hva teksten benekter når den tillegger godhet bare til dyd. På den annen side sier Sokrates heller ikke at dyd og lykke er identiske. Det er de rent faktisk ikke. Hva annet lykke enn måtte være, kan vi vente at den viser til en erfart psykologisk tilstand; mens dyd på sin side, i den grad den kan sies å være en psykologisk tilstand, vil være det i den forstand at den utgjør et sett disposisjoner som gjør en tilbøyelig til å handle på visse måter. Sokrates ville ha gjort seg skyldig i et alvorlig feilgrep om han hadde gått inn for identitetstesen. Men han antyder ikke en gang at de to er identiske, bare at en av dem alene er i stand til å avstedkomme den andre, og at den vil gjøre det uten unntak.

Mitt forslag er at den beste måten å karakterisere den formale relasjonen mellom dyd og lykke på som Sokrates ser for seg, er ved å si at dyd er konstitutiv for lykke. Nøyaktig hvordan den er ment å være konstitutiv får bli gjenstand for en egen undersøkelse, men vi kan peke på noen av de formale strukturene som dette forholdet innebærer. Som det ofte sies i de tidlige platonske dialogene, er dyd viten om alt som er godt og ondt. Det gir altså mening at dyd tillegges en så sentral plass i den enkeltes jakt på lykken. Ettersom ønsker for ham er vurderende, følger det at viten om alt som er godt og dårlig garanterer at aktøren vil gjøre det han vet er godt for seg selv. Han ville like fullt kun gjøre det om han var i stand til det, hvilket vil si om han hadde den viten som er påkrevd. Mer interessant er det at ifølge Sokrates skal ikke dyden søkes bare for sin egen skyld. Det er det bare lykken som skal. Det

9. For en mer utførlig diskusjon av denne passasjen, jf. P. Dimas, "Happiness in the *Euthydemus*", *Phronesis* vol. XLVII, nr. 1 (2002), s. 1-27.

er ikke dermed sagt at det ikke går an for en aktør å utvikle en interesse for dyd i seg selv, kun at om han gjør det eller ikke, så fins det et ytterligere mål som i ytterste konsekvens rettferdiggjør det.

Det konstitutive forholdet mellom dyd og lykke er av en slik art at ingen av dem kan oppnås uten den andre. Man kan ikke en gang tenke seg hva lykke ville vært konkret sett om man ser bort fra dyd. Derfor lar det seg heller ikke gjøre å gi noen særlig spesifisering av lykke uten å ta med en karakteristikk av dyd. Det er bare rent begrepsmessig at de to lar seg løsrive fra hverandre. Å si at dyden er verd å etterstrebe for lykkens skyld betyr ganske enkelt at den til syvende og sist ikke er noen autonom kilde til grunner, men får sin normative kraft fra lykke, som utgjør normativitetens eneste kilde.

Det er trolig riktig å regne Neoptolemus som hovedpersonen i *Filoktetes*; han er uansett den som bærer stykket dramatisk. Han er den leseren vil ha lettest for å identifisere seg med, og det er hans konflikt tilskueren ønsker å se en løsning på. Så er da også stykkets avslutning så vellykket fordi den gir en løsning på hans problem. Neoptolemus utgjør et balansepunkt mellom den skruppelløse Odyssevs og den motstridige Filoktetes, som ikke er i stand til å overkomme sin bitterhet og anvende sin fornuft for å finne ut hva han bør gjøre. I tillegg til den verdighet og menneskelige sårbarhet som Neoptolemus fremviser, tror jeg at en dypere forklaring på engasjementet han vekket, ligger i det faktum at han er kastet ut i et dilemma atenerne flest må ha gjenkjent som en dyp og uløselig spenning de i forskjellig grad måtte hanske med også i sine egne liv. Blomstringen av et harmonisk avpasset menneske krever at man retter oppmerksomheten mot mål som ut fra alminnelig oppfatning er distinkte og irreducerbare: lykke og moralitet. Det at disse to ofte kommer i uløselig konflikt med hverandre er bare et trekk ved tilværelsen, noe som slår ut kraftigere i enkelte liv enn i andre. At Herkules til sist overtaler Filoktetes til å følge Neoptolemus virker dypt tilfredsstillende, fordi det lar stykkets mest sympatiske karakter slippe å lide under denne konflikten. Det tragiske er at det er de som tar moralen mest alvorlig som oftest vil lide under den. Av denne grunn vil nærmest hvem som helst føle dragingen mot å overse moraliteten, hvilket igjen er det som gjør Odyssevs til en så troverdig karakter i stykket. Men Odyssevs står like fullt for en klanderverdig karakter, og utgjør så visst ikke noe eksempel til etterfølgelse.

Det som kommer frem av en samtale med Sokrates er et syn hvor denne konflikten ikke oppstår, men nå av ganske andre grunner enn hos Odyssevs, selv om de begge mener at bare ett mål kan avføde grunner for handling. Alternativet til Sokrates er på linje med den alminnelige oppfatning i det at moralsk godhet må til for et lykkelig liv. Men han legger til den optimistiske påstanden at hvis man begriper lykke og moralitet rett, vil den siste av dem alltid avstedkomme den første, mens den første aldri vil skape vanskeligheter for den siste. Det som er forutsatt her, er en ny forståelse både av lykke og av dyd.